Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O'ZBEK TILIDA SO'ZLASHUVCHILAR UCHUN KOREYS TILIDAGI HURMAT SHAKLLARI (존댓말)NI O'ZLASHTIRISHDAGI QIYINCHILIKLAR

Olimjonova Gulasal Baxodir qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21762185

Annotatsiya

Ushbu maqolada koreys tilini chet tili sifatida o'rganayotgan o'zbek tilli talabalarning koreys hurmat shakllari (honorifiklar) tizimini o'zlashtirish jarayonida duch keladigan asosiy qiyinchiliklari qiyosiy-tipologik tahlil asosida ko'rib chiqiladi. Koreys tili nutq darajalari, maxsus fe'l va ot shakllari hamda -시- morfemasi orqali grammatik jihatdan qat'iy tizimlashtirilgan hurmat kategoriyasiga ega bo'lib, bu jihat o'zbek tilida grammatik emas, balki asosan leksik-pragmatik vositalar (siz/sen farqi, qarindoshlik unvonlari) orqali ifodalanadi. Ushbu tizimiy farq o'zbek tilli o'quvchilar uchun bir qator interferensiyaga asoslangan xatolarni keltirib chiqaradi. Maqolada bunday xatolarning asosiy turlari tasniflanadi va ularni bartaraf etish yuzasidan metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: koreys tili, hurmat shakllari, 존댓말, chet tili sifatida o'qitish, qiyosiy tilshunoslik, til interferensiyasi, pragmatika.

Kirish. So'nggi o'n yillikda Janubiy Koreya madaniyati (Hallyu to'lqini) — K-pop, K-drama va koreys kinosining butun dunyoda, jumladan O'zbekistonda ham ommalashishi natijasida koreys tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshdi. Biroq koreys tili grammatikasining eng murakkab va o'ziga xos jihatlaridan biri — bu uning hurmat (honorifik) tizimi, ya'ni koreys tilida 존 댓 말 (jondaetmal) deb ataladigan xushmuomalalik shakllari majmuidir [7].

Koreys tilida suhbatdoshning yoshi, ijtimoiy mavqei, tanishlik darajasi va vaziyat rasmiyligiga qarab fe'l, ot va hatto kishilik olmoshlari shakli o'zgaradi. Bu tizim nafaqat leksik, balki morfologik darajada ham grammatikalashtirilgan bo'lib, uni to'g'ri qo'llamaslik nafaqat grammatik xato, balki ijtimoiy-madaniy me'yorning buzilishi sifatida ham qabul qilinishi mumkin [1].

O'zbek tilida ham xushmuomalalik va hurmat ifodalash vositalari mavjud — bular "siz" va "sen" olmoshlari orqali ifodalanuvchi ikki darajali murojaat tizimi, shuningdek aka, opa, tog'a, amaki kabi qarindoshlik-hurmat unvonlaridir. Biroq bu tizim koreys tilidagidek fe'l morfologiyasiga singdirilmagan va ancha erkin, kontekstga bog'liq xarakterga ega. Aynan shu tipologik farq o'zbek tilli talabalar uchun koreys hurmat shakllarini o'zlashtirishda tizimli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Maqolaning maqsadi — o'zbek tilli koreys tili o'quvchilari duch keladigan hurmat shakllariga oid tipik xatolarni aniqlash, ularning lingvistik sabablarini tahlil qilish va koreys tili o'qitish metodikasi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1) koreys va o'zbek tillaridagi hurmat ifodalash vositalarini qiyosiy tahlil qilish;
2) o'zbek tilli o'quvchilarga xos tipik xato turlarini tasniflash;
3) bu xatolarning lingvistik va lingvo-madaniy sabablarini aniqlash;
4) o'qitish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodik yechimlarni taklif etish.

Tadqiqot materiali va metodologiyasi: Tadqiqotda qiyosiy-tipologik tahlil metodi asosiy metodologik yondashuv sifatida qo'llanildi: koreys va o'zbek tillaridagi hurmat ifodalash vositalari tizimlari struktura darajasida (leksik, morfologik, sintaktik) qiyoslandi. Bundan tashqari, koreys tili darslarida kuzatish metodi orqali boshlang'ich va o'rta bosqich o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqida uchraydigan tipik xatolar to'plandi va tahlil qilindi.

Tadqiqot uchun material sifatida koreys tili darsliklarida (특히 존댓말 mavzusiga bag'ishlangan boblarda) keltirilgan grammatik konstruksiyalar, shuningdek o'quvchilar tomonidan tuzilgan namunaviy gaplar tahlil qilindi. Xatolar tahlili metodi (error analysis) asosida yig'ilgan misollar kontrastiv-lingvistik nuqtayi nazardan izohlandi, ya'ni har bir xato turi ona tili (o'zbek tili) tizimi bilan bog'liq holda tushuntirildi. Bunday yondashuv xorijiy tadqiqotlarda ham keng qo'llaniladi: xususan, Byon [2] diskurs to'ldirish testlari (discourse completion tasks) orqali koreys tilini o'rganuvchilarning pragmatik anglashini o'lchash mumkinligini ko'rsatgan.

Koreys tilidagi hurmat tizimining tuzilishi

Koreys tilidagi hurmat kategoriyasi uch asosiy darajada namoyon bo'ladi:

1. Nutq darajalari (speech levels)

Koreys tilida gap oxiridagi fe'l shakli suhbatdoshga nisbatan rasmiylik va hurmat darajasini ko'rsatadi. Asosiy darajalar: 합쇼체 (juda rasmiy, yuqori hurmat), 해요체 (neytral-xushmuomala, kundalik muloqotda eng ko'p qo'llanadigan), 해체 (norasmiy, 반말 — yaqin do'stlar va kichiklarga nisbatan) va boshqalar [7, 3]. Bitta fikrni ifodalash uchun ham vaziyatga qarab tubdan farqli grammatik shakl tanlanadi.

2. Morfologik daraja: -시- honorifik morfemasi

Fe'l va sifatlarga qo'shiladigan - 시 -/- 으 시 - morfemasi orqali harakat egasiga (odatda suhbatdoshdan katta yoki mavqei yuqori shaxsga) nisbatan hurmat ifodalanadi [3]. Masalan:

가다 (bormoq) → 가시다 (hurmat bilan bormoq)
읽다 (o'qimoq) → 읽으시다 (hurmat bilan o'qimoq)

Bu morfema o'zbek tilida hech qanday to'g'ridan-to'g'ri grammatik muqobilga ega emas — o'zbek tilida fe'lning o'zi shaklan o'zgarmaydi, hurmat faqat egalik-shaxs qo'shimchalari yoki leksik vositalar orqali ifodalanadi. Mueller va Jiang [6] tomonidan o'tkazilgan tajriba shuni ko'rsatdiki, hatto yuqori bosqich (advanced) chet ellik o'quvchilar ham -시- morfemasi haqida aniq nazariy bilimga ega bo'lsalar-da, uni real vaqt rejimida (o'qish jarayonida) avtomatik va integratsiyalashgan tarzda qo'llay olmaydilar — bu esa morfemaning chuqur o'zlashtirilishi alohida qiyinchilik tug'dirishini tasdiqlaydi. Bunga o'xshash natijalar keyingi psixolingvistik tadqiqotlarda ham qayd etilgan, xususan uzoq muddatli til tajribasi hurmat morfemasini real vaqt rejimida qayta ishlashga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan [5].

3. Leksik daraja: maxsus hurmat so'zlari

Koreys tilida bir qator so'zlarning alohida "hurmat variant" mavjud: 밥 (ovqat) — 진지 (hurmat bilan: ovqat), 집 (uy) — 댁 (hurmat bilan: uy), 나이 (yosh) — 연세 (hurmat bilan: yosh), 먹다 (yemoq) — 드시다/잡수시다 (hurmat bilan yemoq), 있다 (bor/mavjud) — 계시다 (hurmat bilan: bor). Bundan tashqari, so'zlovchi o'zini kamsituvchi (겸양어) shakllar ham mavjud: 나 (men) → 저, 내 것 (mening narsam) → 제 것 [1].

O'zbek tilidagi xushmuomalalik tizimi bilan qiyoslash

O'zbek tilida hurmat va xushmuomalalik asosan quyidagi vositalar orqali ifodalanadi:

1) "siz" va "sen" olmoshlari hamda mos fe'l shakllari (kelyapsiz / kelyapsan);
2) qarindoshlik-yosh unvonlari (aka, opa, tog'a, amaki, buvi);
3) intonatsiya va leksik vositalar (marhamat, iltimos kabi so'zlar).

Bu tizimning koreyschadan tubdan farq qiluvchi jihati shundaki, u ikki (ba'zan uch) darajali bo'lib, kontekstga qarab nisbatan erkin qo'llaniladi va fe'l tizimining chuqur morfologik qatlamiga singib ketmagan. O'zbek tilida bitta "siz" shakli deyarli barcha rasmiy va yarim-rasmiy vaziyatlarni qamrab

oladi, holbuki koreys tilida bir necha darajali tizim orasidan aniq bittasini tanlash talab etiladi. Ushbu assimetriya — ya'ni ona tilidagi "soddaroq" ikki qutbli tizimdan chet tilidagi "ko'p qatlamli" tizimga o'tish — o'rganish jarayonida asosiy qiyinchilik manbai hisoblanadi.

Natijalar: tipik qiyinchilik turlari

O'tkazilgan kuzatuvlar va xatolar tahlili asosida o'zbek tilli o'quvchilarga xos qiyinchiliklarni quyidagi besh asosiy guruhga ajratish mumkin.

1. -시- morfemasini tushirib qoldirish yoki noo'rin qo'llash

Boshlang'ich bosqich o'quvchilari ko'pincha katta yoshli yoki notanish suhbatdoshga murojaat qilishda -시- morfemasini butunlay tushirib qoldiradilar, chunki ona tilida bunday grammatik belgi mavjud emas va uning zarurligi "tabiiy" ravishda sezilmaydi. Aksincha, ba'zi o'quvchilar bu morfemani o'zlariga nisbatan xato qo'llab yuboradilar, bu esa koreys tilida qo'pol xato hisoblanadi, chunki so'zlovchi o'z harakatiga hurmat morfemasini qo'sha olmaydi. Bu kuzatuv Mueller va Jiang [6] natijalariga mos keladi, ularning fikricha bunday xatolarning turg'unligi ona tilida mos grammatik kategoriya mavjud emasligi bilan izohlanadi.

2. Nutq darajalarini tanlashda chalkashlik

O'zbek tilidagi ikki qutbli (siz/sen) tizimga o'rganib qolgan o'quvchilar koreys tilidagi bir necha oraliq darajalar (masalan, 해요체 va 합쇼체 o'rtasidagi farq)ni ajratishda qiynaladi. Natijada ular ko'pincha faqat bitta "universal xushmuomala" shaklni (odatda 해요체) barcha vaziyatlarda — hatto juda rasmiy nutq yoki taqdimot kabi holatlarda ham — qo'llashga moyil bo'ladilar. Byon [2] diskurs to'ldirish testlari asosida o'tkazgan tadqiqotida ham koreys tilini o'rganuvchilarning nutq darajasini kontekstga mos ravishda tanlashda tizimli qiyinchiliklarga duch kelishini qayd etgan.

3. Maxsus leksik hurmat so'zlarini qo'llashdagi xatolar

밥/진지, 집/댁 kabi leksik juftliklarni farqlash o'zbek tilli o'quvchilar uchun alohida qiyinchilik tug'diradi, chunki o'zbek tilida bunga o'xshash "ikki xil so'z bilan bitta narsani hurmat darajasiga qarab atash" hodisasi deyarli uchramaydi. Natijada o'quvchilar neytral so'zni har qanday kontekstda qo'llashga moyil bo'ladilar, bu esa nutqni notabiiy yoki hurmatsiz qilib qo'yishi mumkin.

4. O'z-o'zini kamsituvchi (겸양어) shakllardan foydalanmaslik

저 (men, kamtarona) va 제 (mening, kamtarona) shakllarining 나 va 내 dan farqini tushunish ham qiyinchilik tug'diradi, chunki o'zbek tilida so'zlovchi o'zi haqida gapirganda grammatik shaklni suhbatdoshga qarab o'zgartirmaydi — «men» so'zi barcha vaziyatlarda bir xil qoladi.

5. Ijtimoiy-madaniy kontekstni to'liq anglamaslik

Nihoyat, koreys hurmat tizimi Konfutsiy falsafasiga asoslangan yosh va ierarxiyaga qat'iy rioya qilish tamoyili bilan chambarchas bog'liq. O'zbek madaniyatida ham katta-kichikka hurmat muhim o'rin tutsa-da, uning til tizimiga bunchalik chuqur singdirilishi kuzatilmaydi. Shu sababli o'quvchilar nafaqat grammatik shaklni, balki qachon va nima uchun aynan shu shaklni tanlash lozimligini belgilovchi ijtimoiy me'yorlarni ham alohida o'rganishlari zarur bo'ladi.

Muhokama. Yuqorida keltirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilli o'quvchilarning koreys hurmat shakllarini o'zlashtirishdagi asosiy qiyinchiliklari ikki tilning tipologik farqidan kelib chiqadi: koreys tilida hurmat kategoriyasi grammatik jihatdan majburiy va tizimli bo'lsa, o'zbek tilida bu asosan leksik-pragmatik, ixtiyoriy xarakterga ega. Bu farq nafaqat til o'rganish sur'atiga, balki xatolarning turg'unligiga (fossilization) ham ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki o'quvchi ona tilida "grammatik zaruriyat" sifatida his qilmagan qoidani ongli ravishda doimiy nazorat qilishga majbur bo'ladi.

Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagi metodik yondashuvlar samarali bo'lishi mumkin:

– hurmat shakllarini alohida grammatik mavzu sifatida emas, balki aniq ijtimoiy vaziyatlar (o'qituvchi bilan, do'st bilan, ish suhbatida) kontekstida, rol o'yinlari orqali o'rgatish;

– audio-video materiallar (drama, intervyu parchalari) asosida turli nutq darajalarini tinglab farqlash mashqlarini kiritish;

– -시- morfemasi va maxsus leksik juftliklarni alohida mashqlar orqali avtomatlashtirish;

– o'zbek tilidagi siz/sen tizimi bilan ongli qiyoslash orqali o'quvchida metalingvistik anglashni shakllantirish. Xususan, hamkorlikdagi yozma topshiriqlar (collaborative writing tasks) hurmat shakllarini o'zlashtirishda samarali vosita sifatida ko'rsatilgan [4], chunki bunday topshiriqlar o'quvchilarni to'g'ri shaklni tanlash sabablarini ongli muhokama qilishga undaydi.

Xulosa

Koreys tilidagi hurmat shakllari tizimi (존댓말) o'zbek tilli o'quvchilar uchun til o'rganishning eng murakkab jabhalaridan biri bo'lib qolmoqda, chunki bu tizim ona tilida mavjud bo'lmagan chuqur grammatikalashgan xarakterga ega. Tadqiqot natijalari - 시 - morfemasini qo'llashdagi xatolar, nutq darajalarini tanlashdagi chalkashlik, maxsus leksik hurmat so'zlarini farqlay olmaslik va ijtimoiy-madaniy kontekstni yetarlicha anglamaslik kabi besh asosiy qiyinchilik turini ajratib ko'rsatdi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun kontekstga asoslangan, kommunikativ va qiyosiy-lingvistik yondashuvlarni birlashtirgan o'qitish metodikasini qo'llash tavsiya etiladi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu qiyinchiliklarning turli bosqich (boshlang'ich, o'rta, yuqori) o'quvchilari orasida qanday o'zgarishini empirik so'rovnoma va test natijalari asosida chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown L. Korean Honorifics and Politeness in Second Language Learning. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2011.
2. Byon A. S. Developing KFL students' pragmatic awareness of Korean speech acts: the use of discourse completion tasks // Language Awareness. – 2006. – Vol. 15, № 4. – P. 244–263.
3. Cho S., Whitman J. Korean: A Linguistic Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
4. Kim H., Lee K., Kim H. Learning of Korean honorifics through collaborative tasks // Comparing Heritage and Foreign Language Learners. – Amsterdam: John Benjamins, 2018. – P. 33–58.
5. Kim H., Shin G.-H. Effects of long-term language use experience in sentence processing: evidence from Korean // Journal of Psycholinguistic Research. – 2021. – Vol. 50. – P. 1013–1036.
6. Mueller J., Jiang N. The acquisition of the Korean honorific affix (u)si by advanced L2 learners // The Modern Language Journal. – 2013. – Vol. 97, № 2. – P. 318–339.
7. Sohn H.-M. The Korean Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.